Mannelijke vrouwen

Over grenzen van sekse in de negentiende eeuw

Geertje Mak
Amsterdam (Boom) 1997
400 blz., *f* 59,50

In 1889 werd de Hongaarse graaf Sandor Vay aangeklaagd wegens bedrog en vervalsing. Zijn schoonvader was erachter gekomen dat de echtgenoot van zijn dochter geen man was, maar een als man vermomde vrouw. Uit het gerechtelijk onderzoek dat veel aandacht in de binnenlandse en buitenlandse pers kreeg, kwam naar voren dat Sarolta Vay, zoals haar werkelijke naam luidde, als jongen was opgevoed en zich voortdurend als man had voorgedaan. Zij had al verschillende liefdesverhoudingen met vrouwen achter de rug en in de gedaante van man probeerde ze een positie te verwerven in de journalistieke en literaire wereld. Aanvankelijk richtte het gerechtelijke onderzoek, waarin veel getuigen werden gehoord, zich op de vraag hoe Vay haar schoonfamilie en anderen zolang had kunnen bedriegen: haar mannelijkheid werd gezien als een maskerade die ongedaan kon worden gemaakt door haar ware vrouwelijke sekse te onthullen. Vay had zich anders voorgedaan dan zij was en zich een sociale positie toegeëigend die haar niet toekwam. De zaak kreeg echter een opmerkelijke wending toen er twee psychiaters als getuigedeskundige werden geraadpleegd. Op basis van hun medisch rapport werd Sarolta Vay vrijgesproken. Volgens hen kon er moeilijk van bedrog en vervalsing gesproken worden omdat Vay leed aan ziekelijke inversie en derhalve geen normale vrouw was. Het gerechtelijk onderzoek naar Vays moedwillige overtreding van de maatschappelijke seksenormen werd door de psychiaters omgebogen in een zoektocht naar haar afwijkende sekse-identiteit en seksuele voorkeur, waarvoor ze persoonlijk niet verantwoordelijk was te stellen. Vay ging de geschiedenis in als één van de eerste voorbeelden van de mannelijke lesbienne.

Sandor, alias Sarolta Vay is één van de talrijke kleurrijke figuren die de revue passeren in Geertje Maks studie over mannelijke vrouwen in de negentiende eeuw, waarop zij begin 1997 promoveerde.

Haar boek gaat over de uiteenlopende en veranderende betekenissen die tussen 1815 en 1914 zijn gehecht aan mannelijkheid van vrouwen, zowel met betrekking tot kleding, uiterlijk en gedrag als lichamelijke kenmerken en seksuele voorkeur. Op het eerste gezicht een boek over travestie, androgynie, hermafroditisme, transseksualiteit en homoseksualiteit bij vrouwen dus, maar in haar inleiding keert Mak zich uitdrukkelijk tegen een dergelijke lezing. De meeste vrouwen die zich in de negentiende eeuw als man voordeden, zo betoogt zij, kunnen moeilijk met dergelijke, grotendeels uit de medische wetenschap stammende begrippen begrepen worden. Deze ogenschijnlijk natuurlijke categorieën zijn vanuit historisch oogpunt niet vanzelfsprekend en kunnen niet als uitgangspunt voor onderzoek dienen. Mak problematiseert de voor ons min of meer vanzelfsprekende begrippen door te laten zien dat ze het resultaat zijn van bepaalde historische veranderingen in de interpretatie van sekseverwarring. Onder verwijzing naar het werk van met name Michel Foucault en Thomas Laqueur benadrukt Mak dat niet alleen travestie, androgynie, hermafroditisme, transseksualiteit en homoseksualiteit, maar ook de grondbegrippen sekse en seksualiteit sociale betekenisconstructies zijn.

Mak maakt duidelijk dat mannelijkheid bij vrouwen in het verleden niet dezelfde reacties opriep als nu. Verklarende begrippen als lesbisch, travestiet en transseksueel veronderstellen dat er sprake is van een bepaald verlangen, een specifieke geaardheid of persoonlijke identiteit, maar deze ontbreken nu juist in veel door haar geanalyseerde berichten en verhalen over zogenaamde *passing women*. De ontdekking dat een man eigenlijk een vrouw was, leidde voor het eind van de negentiende eeuw niet tot vragen over de motieven of de persoonlijkheid van de vrouw. De aandacht richtte zich op de vraag hoe zij bedrog had kunnen plegen door zich uit te geven voor de sekse die de hare niet was. Haar mannelijkheid was niet meer dan een maskerade: het zich ten onrechte toeeigenen van een maatschappelijke rol die alleen mannen toekwam. De ontmaskering was gericht op het herstel van de maatschappelijke sekse-orde en diende niet om vast te stellen of een vrouw bijvoorbeeld homoseksueel was. Weliswaar kwam het voor dat een *passing woman* in haar rol als man seksuele relaties onderhield met vrouwen, maar deze werden louter gezien als uiterste consequentie van het mannelijke gedrag dat ze zich had aangemeten, en niet als teken van een individuele aanleg of voorkeur.

Mak verklaart deze redeneerwijze aan de hand van wat de Amerikaanse historicus Thomas Laqueur als het *one sex-system* heeft gekarakteriseerd. Daarin werd het sekseonderscheid niet, zoals in het moderne *two sex-system*, gerelateerd aan de vermeende natuurlijke, lichamelijke verschillen tussen mannen en vrouwen, maar aan hun verschillende maatschappelijke posities en rollen. Sekse was met andere woorden eerder een juridisch voorschrift dan een biologisch gegeven: de rol die de vrouw diende te vervullen werd niet gelegitimeerd aan de hand van haar vermeende natuur. Vandaar dat *passing* soms werd geduld als er geen sprake was van openlijke sekseambiguïteit en openbare ordeverstoring. In het *one sex-system* werden vrouwen niet vastgepind op hun vermeende natuurlijke aanleg, maar aan de andere kant konden mannelijke vrouwen hun eigen beleving niet verwoorden en de bestaande grenzen niet ter discussie stellen. Immers, de andere seksepositie kon alleen stilzwijgend worden ingenomen door middel van een succesvolle vermomming zodat de sekseambiguïteit door niemand werd opgemerkt. Zodra deze rolverwisseling werd uitgesproken, was het uit met de maskerade en moest de vrouw de haar voorgeschreven positie weer innemen.

Pas aan het eind van de negentiende eeuw kwamen er met de opkomst van de vrouwenbeweging mogelijkheden voor vrouwen om een mannelijk uiterlijk en gedrag openlijk te tonen en te rechtvaardigen. Er was een groot verschil tussen de traditionele *passing women* en feministische vrouwen als George Sand en Rosa Bonheur, die hun sekseambiguïteit openlijk etaleerden en voor wie mannelijke kleding een middel was om meer bewegingsruimte voor vrouwen op te eisen. Het gebruik van mannelijkheid als emancipatorische strategie stuitte echter op een duidelijke grens. Naarmate medici mannelijkheid bij vrouwen meer en meer als een symptoom van een homoseksuele geaardheid gingen duiden, zoals in het geval van Sarolta Vay, konden tegenstanders van vrouwenemancipatie mannelijkheid van vrouwen aangrijpen om de vrouwenbeweging in diskrediet te brengen. Naarmate feministische vrouwen rond de eeuwwisseling steeds meer met homoseksualiteit werden geassocieerd, nam de vrouwenbeweging afstand van lesbische vrouwen en verloor mannelijkheid als politieke strategie aan betekenis. De scheiding tussen de vrouwenbeweging en lesbische vrouwen had, volgens Mak, tot gevolg dat het lesbische werd gemarginaliseerd in zowel de vrouwenbeweging als de geschiedschrijving van het feminisme.

Het is onmogelijk binnen het beperkte bestek van deze bespreking recht te doen aan de rijkdom van Maks gedegen, originele en boeiende studie, een must voor iedereen die geïnteresseerd is in vrouwen-, homo- en genderstudies. Behalve *passing women*, het feminisme en homoseksualiteit is er ook uitgebreid aandacht voor sekseambiguïteit in de literatuur, vrouwensoldaten, hermafroditisme en travestie onder zowel mannen als vrouwen. Op basis van een consciëntieuze analyse van zeer uiteenlopend historisch

materiaal (romans, biografieën, memoires, krantenberichten, medische ziektegeschiedenissen, juridische rapporten) uit verschillende landen (Nederland, Frankrijk, Duitsland) komt Mak met nieuwe inzichten in enige belangrijke negentiende-eeuwse ontwikkelingen op het gebied van sekse en seksualiteit.

Maks verdienste is in het bijzonder dat zij historische verschuivingen in de begripsvorming rond sekse, respectievelijk seksualiteit met elkaar in verband brengt, waarmee zij bijdraagt tot een vernieuwing van de historiografie op dit terrein en een belangrijke aanvulling biedt op het werk van toonaangevende auteurs als Foucault en Laqueur. Het medisch-psychiatrisch denken over homoseksualiteit laat volgens Mak zien dat sekse en seksualiteit onverbrekelijk met elkaar zijn verbonden in de moderne conceptualisering van vrouwelijkheid. Seksualiteit, opgevat als een complex van gedragingen, gevoelens en verlangens, wordt sinds het eind van de negentiende eeuw verklaard in termen van een polaire spanning tussen twee tegengestelde seksen. De definitie van mannelijkheid omvat aantrekking tot vrouwen en omgekeerd; sekse-identiteit impliceert een bepaald seksueel verlangen en seksuele voorkeur wordt opgevat als een sekse-kenmerk. Het moderne begrip seksualiteit dat zowel naar lichamelijke functies als naar sociale relaties verwijst, is een belangrijke scharnier geworden tussen het lichaam en de sociale betekenis van sekse. Voor de vrouw betekende dit dat haar maatschappelijke sekse-positie in hoge mate kon worden gekoppeld aan haar rol in de voortplanting. Een van Maks conclusies is dat sekse en seksualiteit voor vrouwen een andere betekenis hebben dan voor mannen en dat mannen wat hun sekse- en seksuele identiteit betreft meer ruimte hebben dan vrouwen. Terwijl bij mannen een onderscheid werd gemaakt tussen diverse vormen van sekse-verwarring, met name tussen homoseksuele objectkeuze en travestie, en zij nooit volledig door hun sekse- en seksuele identiteit beheerst zouden worden, vielen vrouwen er in het *two sex-system* wel volledig mee samen en hadden zij slechts de keuze tussen 'echte' vrouwelijkheid en totale inversie.

Harry Oosterhuis